

Оксана Шевчук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Західноукраїнського національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Досліджено процес формування громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування як чинник формування правової культури в Україні

Зазначено, що правова культура громадян України безпосередньо пов'язана із процесом набуття якісних знань у творчих правових механізмах і загальних законодавчих системах, і кожна з них розвиває професійні навички та вміння застосовувати те, що ви навчилися. Тобто вона зведена до необхідного професійного рівня.

Доведено, що сьогодні все більшу роль відіграє право як важливий регулятор суспільства відносини, але економічна, політична та соціальна нестабільність країни загострює правовий нігілізм суб'єктів громадського контролю.

Зроблено висновок, що в Україні має постійно зростати динаміка всіх суб'єктів громадського контролю щодо активного формування правової свідомості та правової культури, адже без них неможливо досягти поставлених цілей. Правова культура суб'єктів громадського контролю – основа нового українського суспільства. Адже громадяни – це єдині елементи, які можуть сформувати державу і правопорядок, завдяки яким Конституція та законодавство України набувають чинності. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але головним чином від рівня організації правової освіти та рівня освіти суб'єктів громадського контролю. Питання, пов'язані з формуванням правової культури, будуть актуальні, необхідність вивчення яких безпосередньо впливає з конституційного проголошення України як правової держави. Це зумовлює потребу кожного громадянина і кожної посадової особи у високому рівні правової культури.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, громадський контроль, правова культура, правова держава, правова освіта.

Shevchuk O.

Forming public control over the activities of local self-government bodies as a factor in the formation of legal culture in Ukraine

The article examines the process of forming public control over the activities of local self-government bodies as a factor in the formation of legal culture in Ukraine

The author notes that the legal culture of Ukrainian citizens is directly related to the process of acquiring quality knowledge in creative legal mechanisms and general legislative systems, and each of them develops professional skills and the ability to apply what you have learned. That is, it is essentially reduced to the required professional level.

It is proven that today the law plays an increasingly important role as an important regulator of social relations, but the economic, political and social instability of the country exacerbates the legal nihilism of the objects of public control.

The author comes to the conclusion that in Ukraine, the dynamics of all subjects of public control regarding the active formation of legal consciousness and legal culture must constantly increase, because without them it is impossible to achieve the set goals. The legal culture of the objects of public control is the basis of the new Ukrainian society. After all, citizens are the only elements that can form the state and legal order, thanks to which the Constitution and legislation of Ukraine come into force. The successful solution of these tasks depends on many factors, but mainly on the level of organization of legal education and the level of education of the subjects of public control. Questions related to the formation of a legal culture will remain relevant, the need to study them directly follows from the constitutional declaration of Ukraine as a legal state. This determines the need for every citizen and every official to have a high level of legal culture.

Keywords: local self-government bodies, public control, legal culture, legal state, legal education.

Постановка проблеми. Сьогодні очевидно, що побудова правової держави, проведення економічних та політичних перетворень в Україні неможлива без підвищення правової культури населення, виховання у кожного громадянина поваги до законів, усвідомлення важливості права у суспільному житті. У зазначеному аспекті правову культуру можна розглядати, як одну з основних передумов здійснення сучасних реформ. Сьогодні в теорії права немає однозначного розуміння категорії «правова культура».

Активне застосування інституту забезпечення громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування у механізмі формування правової культури в Україні, за умови правової невизначеності ролі та місця органів місцевого самоврядування в механізмі публічної влади країни, перманентних, часто радикальних реформ, що постійно відбуваються в Україні, виникає стимул до бюрократизації управлінського апарату, активізуються явища корупції та непрозорості діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування в процесі вирішення проблем територіальних громад. Це призводить до відчуження органів місцевого самоврядування від інтересів громади. У зазначеному контексті розвиток форм та методів громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб має велике значення в процесі формування високого рівня правової культури в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження послужили наукові праці провідних вчених у галузі адміністративного права, теорії держави та права, конституційного права, цивільного права, фінансового права та інших галузей знань, пов'язані з темою, що розробляється. Дослідження спиралося на велику кількість класичних праць з питань громадського контролю та нагляду, які хоч і не належать безпосередньо до теми наукового дослідження, проте роблять неоціненний внесок у розуміння проблем забезпечення прав громадян та організацій у ході контрольної (наглядової) діяльності (праці Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко, Ю. А. Тихомирова, В. Є. Чиркіна, В. В. Чернікова, Oleksandr O. Bryhinets, Oksana R. Shevchuk, Ivo Svoboda, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu Radich та ін.). Предметно проаналізовано фундаментальні наукові джерела, присвячені вивченню гарантій реалізації громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, що є у загальній теорії права, в адміністративному праві, в інших галузях права.

Мета статті – спроба відійти від традиційного для вітчизняної юриспруденції підходу до дослідження процесу реалізації громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування як чинника формування правової культури в Україні.

Така постановка проблеми має важливе значення для поглиблення уявлень про правову культуру, дасть змогу більш чітко уявити місце таких правових аномалій як правовий нігілізм та правовий ідеалізм, вийти на питання вимірювання рівнів правової культури, дасть змогу під іншим ракурсом поглянути на категорію громадського контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. З активним розвитком громадянського суспільства у нашій державі об'єктивно зросли потреби щодо участі громадськості в державному управлінні. Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко зазначали, що для осіб поза державним апаратом існують два основні способи поведінки, пов'язані з державним управлінням: дотримання норм і правил та участь в управлінні [1, с. 127]. Право кожного брати участь в управлінні державними справами та в роботі інституцій громадського контролю – невід'ємне підґрунтя організації правової, соціальної та демократичної держави. Нині право особи на участь в управлінських і контрольних заходах становить фундаментальну гарантію ефективного переходу до системи політичної демократії та наповнює її змістом як безпосередньо, так і через своїх представників. Правова культура – важливий чинник розвитку пільства, вона ґрунтується на його засадах, відображає рівень його розвитку.

У процесі дослідження культури певного народу та певного періоду не всі явища підносять людину, сприяють її духовному вдосконаленню (наприклад, релігійні чвари, злочини, війни). Будь-яка культура містить у собі крім позитивних, ще й негативні, небажані вияви активності людини [3, с. 22]. Така позиція доволі поширена в культурології і має безліч послідовників.

Правова культура в Україні, мабуть, має відповідати загальній парадигмі культури і у зв'язку з цим містити як складову – негативну правову культуру особи, зокрема особи, що наділена повноваженнями у сфері громадського контролю.

Вияви негативної правової культури вже представлені у деяких сучасних загальнотеоретичних юридичних дослідженнях. Так, на думку О. Проць інституціоналізуються, а отже, нормуються різні види людської діяльності, перетворюючись на частину культури незалежно від цього, позитивну чи негативну роль вони відіграють у суспільстві [2, с. 229].

О. Братасюк зазначає, що «правова культура, як і будь-яка інший різновид культури, схильна до якісних оцінок», вона виокремлює її високий, середній і низький рівні [3, с. 23].

З. Ергашев, аналізуючи сучасні вияви правового нігілізму та правового ідеалізму, виокремлює деформовану правову культуру у сфері громадського контролю. Згаданий автор, аналізуючи сучасні вияви правового нігілізму та правового ідеалізму, виокремлює деформовану правову культуру [5, с. 624], про існування негативної правової культури йдеться у науковій праці В. Я. Тація, Ю. М. Тодики, О. Г. Данильяна [8].

Для виявлення негативних складових правової культури важливе значення має вихід на такі аномалії у правовій сфері, як правовий нігілізм та правовий ідеалізм. Під правовим нігілізмом розуміють загальне негативно-негативне, неповажне ставлення до права, законів, нормативного порядку з боку суб'єктів громадського контролю. Під правовим ідеалізмом, навпаки, постає переоцінка права, його ідеалізація [8, с. 115]. У теорії права до співвідношення цих явищ із правовою культурою немає однозначного підходу. Одна група науковців протиставляє правовий нігілізм та правовий ідеалізм правовій культурі [9, с. 1345]. Інші науковці вважають їх антиподами правової культури, розглядають правовий нігілізм та правовий ідеалізм як крайні вияви правової культури, однак робить висновок про відсутність у цьому випадку правової культури [10, с. 399].

У формуванні правової культури особи важливу роль відіграє її професійна деформація. Говорячи про професійну деформацію та деформацію правової культури, вважаємо, що вони стали результатом тривалого негативного впливу умов і характерних рис мислення особи. Девіантна поведінка, як правило, виявляється в егоїстичному використанні привілеїв і переваг, зумовлених професійним становищем, реалізації наданих прав, або в ухиленні від ризикованих обов'язків, що закріплені в законодавстві.

Як правило, деформація професійної діяльності людини виявляється в нетактовності, грубій поведінці. Роки кризи та потрясіння із десятиліттями підриву правових і моральних переконань залишили багатьох громадян дезорієнтованими та повністю збентеженими щодо того, що відбувається.

Аналізуючи механізм правового регулювання як чинник формування професійної правосвідомості та правової культури, можна стверджувати, що знання нормативно – правових актів активно впливає на рівень професійної правосвідомості, професійної правової культури особи, тому що професійна правова культура формується на основі глибоких якісних знань юридичних теорій, законодавства, наявності умінь і навичок їх реалізації, а також поваги до прав і свобод інших осіб та неухильного дотримання законодавства.

На практиці формування професійної культури та правової культури за допомогою нормативних приписів – це важливе питання у формуванні готовності ставити та вирішувати професійні завдання в юридичній практиці. Формування таких можливостей – це важлива ланка у становленні та розвитку не лише самої діяльності правосвідомості, а й становлення та розвитку самої особистості, що потребує самовідданості та потреби в різноманітних видах професійної діяльності.

В умовах масштабної соціальної трансформації, яку переживає сучасне суспільство, коли індивідуальним потребам надають надмірно дисонансного значення, спотворюючи систему потреб настільки, що одна чи декілька з них є антисоціальними та задовольняються злочинним шляхом, то з трансформацією правової свідомості, необхідність вивчення таких питань значно зросла.

Правова культура постає насамперед через розуміння цінностей Конституції та законодавства. Це поєднується з усвідомленням своїх обов'язків як громадянина, а також з дотриманням цих законів і звичаїв. Протилежний підхід взагалі заперечує культуру через зневагу до закону, нехтування правовими традиціями та загальними цінностями.

Нігілізм – це стан повного беззаконня, де цінності відкидаються. Це пояснює, чому виникають такі кримінальні злочини, як вчинення протиправних дій. Оскільки нігілізм заперечує цінності, очевидно, що цей стан правової культури принаймні гідний.

Специфічними ознаками поширення правового нігілізму в суспільстві нині є його масовість, адже він поширений не лише серед громадян, а й в офіційних колах, зокрема в державних структурах, у законодавчій і виконавчій гілках влади, та в правоохоронних органах. Окрім цього, він має демонстративний, агресивний та неконтрольований характер. Правовий нігілізм виявляється в різноманітних формах, зокрема в ідеологічній, побутовій та соціальній, зокрема у сфері громадського контролю.

Лише після вивчення усіх джерел та виявів правового нігілізму в сфері громадського контролю можна окреслити основні заходи для його подолання в таких чотирьох сферах:

– у сфері загальнонаціональної стратегії – орієнтованість державної політики на захист прав та законних інтересів особистості, суворе дотримання Конституції та законів усіма органами державної влади, всебічне забезпечення добробуту громадян, запозичення позитивного досвіду інших держав світу, подальша інтенсивна інтеграція до стандартів міжнародного права (приєднання, ратифікація, підписання);

– у сфері правотворчості – професійна правотворча діяльність, збільшення кількості суб'єктів громадського контролю, вдосконалення громадської експертизи нормативно-правових актів, вдосконалення громадської експертизи нормативно-правових актів, активне публічне висвітлення законопроектної діяльності;

– у сфері правоохоронної діяльності – ліцензування адвокатури, розвиток судової системи, забезпечення прямої дії відповідно до Конституції, практичні семінари для суб'єктів громадського контролю;

– у сфері правової освіти – популяризація правових знань, стимулювання інтересу до правових знань та забезпечення їх доступності через новітні форми правової освіти суб'єктів громадського контролю.

На думку автора, не можна стверджувати, що культура громадського контролю, у тому числі правова, відсутня. Варто говорити про недостатню, низьку, деформовану, негативну правову культуру, але не про її відсутність.

Якщо проаналізувати сучасну наукову та навчальну літературу, можна звернути увагу, що більшість сучасних теоретиків права акцентують увагу на аксіологічному змісті правової культури. Дослідження аксіологічної спрямованості правової культури, безумовно, має значення. З її допомогою можна дати об'єктивну оцінку кожного елемента правової культури, визначити їхню суспільно-історичну значимість. Проте підхід до розуміння правової культури лише через призму аксіологічної спрямованості складових її елементів дає змогу створити міцний теоретичний фундамент правової культурології хоча б тому, що властивості, завдяки яким виокремлюється клас об'єктів вивчення, мають суб'єктивний характер, оскільки безпосередньо пов'язані з ціннісними установками суб'єктів, що пізнають. Часто, зіставляючи різні правові сім'ї, представники однієї правової сім'ї не помічають, або прямо заперечують правові цінності, що у інших сім'ях.

У юриспруденції під цінностями зазвичай розуміють лише позитивні правові феномени, відокремлюючи від них такі явища, як злочинність, соціальна нерівність, декларативні (недіючі) закони, бюрократизм у правовій сфері, правовий нігілізм та ін., що таким чином не вважається цінностями. Однак подібні явища супроводжують людське буття, і якщо ігнорувати їхнє існування, то неможливо зрозуміти культуру тієї чи іншої країни, будь-якої епохи. Таким чином, у такому трактуванні аксіологічний підхід до культури значно звужує, обмежує її зміст.

У багатьох випадках під цінностями розуміються як позитивні, так і негативні явища. Як приклад можна навести таку дефініцію: «цінність – позитивна чи негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства загалом, яка визначається не їх властивостями, а їх залученням до сфери людської життєдіяльності, інтересів та потреб, соціальних відносин; критерій та методи оцінювання цієї значимості, виражені у моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях» [11, с. 42].

Таке бачення цінностей дає змогу в іншому ракурсі уявити феномен культури. У культурологічному аспекті цінність розумітиметься як загальновизнана норма, сформована у певній культурі, яка задає зразки та стандарти поведінки, впливає на вибір між можливими альтернативами поведінки. Причому ці норми можуть бути не тільки позитивними. Адже, як добро і зло для моралі, правомірне і неправомірне, служать праву як визначальних правових цінностей. У цьому правомірне – основна правова цінність, а неправомірне – основна правова антицінність. Антицінності, негативні цінності так само, як і справжні цінності, є відносними категоріями і повною мірою залежать від встановлення суб'єкта, що розглядає. Проблема цінностей і антицінностей у праві лише позначено, нині є потреба глибшого розгляду цих категорій.

На завершення варто ще раз розглянути співвідношення понять правової культури та правового життя. З огляду на те, що правова культура має як позитивні та і негативні складові, може скластися враження про ідентичність зазначених категорій. Проте їхнє смислове навантаження не збігається. Так само, як «життя» та «культура», категорії правове життя та правова культура відрізняються один від іншого за динамічними складовими. Правова культура позначає лише досконале (що відбулося) у правовому бутті, а правове життя охоплює як досконалі (що відбулися), так і недосконалі (не відбулися) правові явища і процеси.

Для формування правової культури громадян України не достатньо особистих якостей, необхідно створити духовне оточення або створити правові передумови. При цьому М. Братко вдало формулює та узагальнює природу правової культури три аксіоми, особливо важливі в рамках професійної правосвідомості законодавця. Перша аксіома «духовна гідність» – розвиток самосвідомості, відповідальності та розуміння для кожної особистості «не соромтеся свого права на злочин». На думку М. Братко завдяки певним якостям формування духовної гідності громадянина однозначно має бути пріоритетним у політиці країни [11, с. 9].

Відповідно до другої аксіоми – «закону самоврядування» – кожна людина є осередком внутрішньої свободи волі, справжнім суб'єктом права, який підкоряється закону, не заподіюючи над собою жодного насильства, і тому орієнтована на ті самі правомірні цілі, що й інші.

Третя аксіома – «закон взаємного визнання» – передбачає наявність взаємоповаги і взаєморозуміння в суспільстві. Довіра між громадянами України та органами державної влади означатиме автоматичний перехід поваги до діяльності громадян та встановлення відповідальності за їхні права.

Як зазначалося, суть другої аксіоми полягає в тому, що правова культура громадян України безпосередньо пов'язана із процесом набуття якісних знань у творчих правових механізмах і загальних законодавчих системах, і кожна з них розвиває професійні навички та вміння застосовувати те, що ви навчилися. Тобто вона по суті зведена до необхідного професійного рівня. З соціальною етикою тісно пов'язана підготовка учасників законодавчого процесу. Будь-яке порушення закону, нехтування правами та законними інтересами особи, що суперечить правовим вимогам щодо врегулювання юридичної відповідальності, слід розуміти як аморальне явище за будь-яких обставин недопустиме, наприклад, незалежно від займаної посади, особи або посади, яку він займає. Цікавий приклад навів Ф. Фукуяма, який вказував, що в середньовічному Китаї імператор міг бути усунений з посади, якщо його дії не відповідали існуючим морально-етичним нормам [12, с. 82].

Водночас правова культура – якраз навпаки – наслідки моральної культури, служіння в разі потреби є фактором формування високоморального характеру. Адже знання і дія єдині. Правила допомагають покращити розуміння людською свідомістю нових етичних принципів і категорій. Тому важливу роль соціалізації відіграє практика. Навчальний процес належить законодавству, а законодавство сприяє нормативній демократії. Правосвідомість, розвиток правової культури. Проте протиріччя між нормами та правовою поведінкою, прогалини законодавства, велика кількість «суперечностей» і «критики» не сприяють лояльному ставленню громадян до правової системи, формують атмосферу правового нігілізму та спричиняють кризу правової свідомості.

Забезпечити дотримання вищесказаного дуже складно для дотримання законодавчих вимог, оскільки навіть найбільш досконалі закони можуть залишитися на папері з багатьох причин. Іншою не менш важливою причиною є низький рівень правової грамотності, правової свідомості громадян України для уникнення вживання правопорушень або свідомого порушення цього закону.

Сьогодні все більшу роль відіграє право як важливий регулятор суспільства відносини, але економічна, політична та соціальна нестабільність країни загострює правовий нігілізм суб'єктів громадського контролю. До негативних явищ, які загострюють цю ситуацію, варто віднести суспільну криміналізацію, корупцію, порушення прав і свобод людини і громадянина, декларативність значної кількості чинних законодавчих норм. Ці проблеми безпосередньо впливають на формування правової культури суб'єктів громадського контролю. Можна сказати, що правосвідомість і рівень правової культури громадян України знаходяться на початковому етапі формування демократичної правової культури. Простий наголос на розвитку демократичних суспільств і верховенства права не гарантує досягнення проголошених цілей.

Висновки. З огляду на вищевказане зроблено висновок, що в Україні має постійно зростати динаміка всіх суб'єктів громадського контролю щодо активного формування правової свідомості та правової культури, адже без них неможливо досягти поставлених цілей. Правова культура суб'єктів громадського контролю – основа нового українського суспільства. Адже громадяни – це єдині елементи, які можуть сформувати державу і правопорядок, завдяки яким Конституція та законодавство України набувають чинності. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але головним чином від рівня організації правової освіти та рівня освіти суб'єктів громадського контролю. Питання, пов'язані з формуванням правової культури, будуть актуальні, необхідність вивчення яких безпосередньо впливає з конституційного проголошення України як правової держави. Це зумовлює потребу кожного громадянина і кожної посадової особи у високому рівні правової культури.

Таким чином правова культура суб'єктів громадського контролю досягне найвищого рівня розвитку, а громадяни країни справді відчують, що живуть у правовій країні, яка бере активну участь у правовому житті.

Список використаних джерел

1. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія / Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко. Київ : Хай Тек Прес, 2017. 276 с.
2. Проць О. Збереження самобутності національної правової культури в умовах євроінтеграції та глобалізації. Підприємство, господарство і право. 2017. № 12. С. 229–232.
3. Oksana Bratasyuk, Oksana Shevchuk Protection of children's information (digital) rights who were illegally exported from the territory of Ukraine during the war or in occupation. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 21–26.
4. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін. ; за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2016. 560 с.
5. Ergashev, Z. (2021). Democratic Legal Culture: How Strong are Values?. *Journal of Law and Legal Reform*, 2(4), 623–628. <https://doi.org/10.15294/jllr.v2i4.45760>
6. Лациба М. В., Красносільська А. О. Правові умови розвитку громадянського суспільства в Україні. Що потрібно зробити ? дослідження : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 576 с.
7. Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків : Право, 2003. 256 с.
8. Yin, Y., Dong, Y., Wang, K. *et al.* Public use and public funding of science. *Nat Hum Behav* 6, 1344–1350 (2022). <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01397-5>
9. The Lancet. The state of science and society in 2022. *Lancet*. 2022 Jan 1;399(10319):1. doi: 10.1016/S0140-6736(21)02870-1. PMID: 34973708; PMCID: PMC8718351.
10. Bratko, Mariia, Duliba, Yevheniia, Antonova, Olena (2021) *Academic Integrity as a Phenomenon of Legal Culture* Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 24 (1). pp. 1–10. ISSN 1544-0036; 1544-0044
11. Francis Fukuyama *Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. Profile Books.

References

1. Nalyvaiko, L. & Savchenko, O. V. (2017). *Teoretyko-pravovi zasady hromads'koho kontrolyu za diyal'nistyuu orhaniv derzhavnoyi vlady* [Theoretical and legal principles of public control over the activities of state authorities]. Kyiv: Hai Tek Pres [in Ukrainian]
2. Prots, O. (2017), Zberezhennya samobutnosti natsional'noyi pravovoyi kultury v umovakh yevrointehratsiyi ta hlobalizatsiyi [Preservation of the identity of the national legal culture in the conditions of European integration and globalization] *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 229-232 [in Ukrainian]
3. Bratasyuk, O. & Shevchuk, O. (2022). Protection of children's information (digital) rights who were illegally exported from the territory of Ukraine during the war or in occupation. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2, 21-26 [in English]
4. Bezruk, O. O., Herasina, L. M. & Holovko, I. V. (2016). *Pravova i politychna kul'tura ukrayins'koho sotsiumu za umov modernizatsiyi polityko-pravovoho zhyttya* [Legal and political culture of Ukrainian society under the conditions of modernization of political and legal life]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian]
5. Ergashev, Z. (2021). Democratic Legal Culture: How Strong are Values ? *Journal of Law and Legal Reform*, 2(4), 623-628. <https://doi.org/10.15294/jllr.v2i4.45760> [in English]
6. Latsyba, M. V. (2011). Pravovi umovy rozvytku hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini. Shcho potribno zrobyty? [Legal conditions for the development of civil society in Ukraine. What should be done?]; *Ukr. nezalezh. tsestr polit. doslidzh. Kyiv: Ahentstvo «Ukrayina»*, 132 p. [in Ukrainian]
7. Tatsiy, V. Ya., Todyka, Yu. M. & Danylian, O. H. (2003). *Konstytutsiyno-pravovi zasady stanovlennya ukrayinskoyi derzhavnosti* [Constitutional and legal foundations of the formation of Ukrainian statehood]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
8. Yin, Y., Dong, Y. & Wang, K. *et al.* (2022). *Public use and public funding of science*. *Nat Hum Behav* 6, 1344–1350. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01397-5> [in English]

9. The Lancet. *The state of science and society in 2022*. *Lancet*. 2022 Jan 1;399(10319):1. doi: 10.1016/S0140-6736(21)02870-1. PMID: 34973708; PMCID: PMC8718351 [in English]
10. Bratko, M., Duliba, Ye., Antonova, O. (2021). *Academic Integrity as a Phenomenon of Legal Culture Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24 (1), 1-10 [in English]
11. Francis Fukuyama (2000). *Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. Profile Books [in English]

Стаття надійшла до редакції 06.12.2022.